

5. Az elmondottak után talán felesleges is hangsúlyoznom, hogy Benkő Loránd új kötete tartalmában és jelentőségében egyaránt túlmutat a nyelvtudomány határain. Árnyaltan összetett művelődéstörténeti munka, amely az érintett szakterületek minden művelőjének érdeklődésére számot tarthat. És egyúttal arról győzi meg a kutatót, hogy miként a felvilágosodás korában az egyes tudományágak közt nem rajzolódtak ki oly élesen a határok, annak megfelelően a kor tudománytörténetét csakis interdiszciplináris megközelítésben érdemes feldolgozni. (Akadémiai Kiadó, 1982. — Nyelvtudományi Értekezések, 113.)

ÉDER ZOLTÁN

CSAPLÁROS ISTVÁN: FEJEZETEK A MAGYAR–LENGYEL IRODALMI KAPCSOLATOK TÖRTÉNETÉBŐL

Csapláros István 1983-ban megjelent tanulmánykötetének időbeli kerete majdhogynem ugyanaz, mint a Magvető Könyvkiadó gondozásában 1977-ben napvilágot látott írásaié, amelyeknek összefoglaló címe *A felvilágosodástól a felszabadulásig* — is cezúrát jelöl. E hét évvel ezelőtti könyv alcímének — *Tanulmányok a magyar–lengyel irodalmi kapcsolatok köréből* — némileg módosított változata lett a tavalyi új tanulmánygyűjtemény címe. A Varsói Egyetem Magyar Tanszékének tudós professzora nyilván e hasonlósággal is jelezni kívánta, hogy a két kötet szándékában és anyagában egyaránt rokon, egymást kiegészítő, és szerkezeti, időbeli lekerekítettsége ellenére is továbbépíthető. Így lehet inspirálója a fiatal polonistáknak, s így lett „ihletője” az alábbi megjegyzéseknek.

Irodalom, kapcsolat, történelem: — szétválaszthatatlan, egymásba játszó, egymást előhívó, sajátos rokonfogalmi a kötet mindegyik fejezetének, akár a lengyel történelem egy-egy válságos eseményének magyar irodalmi visszhangját vizsgálja a szerző, akár a lengyel história, irodalom, kultúra egy-egy kiemelkedő alakjának Magyarországon kirajzolható képét hívja elő, akár a magyar irodalom és — közvetítésével — a szomszéd államok íróinak, költőinek lengyel népszerűsítésével ismert meg. A kötet első fejezete, tanulmányfüzére, amelynek címe: *A francia elemek szerepe a felvilágosodás korabeli magyar irodalom Lengyelország iránti érdeklődésében*, azt tárgyalja, hogy a lengyel történelemnek a 17. század utolsó harmadában lejátszódó, reménykeltő, de többnyire tragikus eseményei milyen visszhangot

váltak ki a felvilágosodás íróiból és politikai gondolkodóiból. A hatalmas anyagot feltáró „hármaskötésű” munkából kielemezhető Csapláros István alkotómódszere. A szorgos filológusi „aprómunkák”, kutatások eredményeinek beágyazása a korszak és a térség eszmei, esztétikai áramlatába, a tágabb összefüggések eredőinek megrajzolása, s az eredmények mellett a további kutatásokra ösztökélő esetleges hiányosságok jelzése, a lengyel és magyar forrásokon, feldolgozásokon, monográfiákon túl a vonatkozó német és francia szakirodalomban, valamint a szomszédos országoknak a tárgyat érintő tanulmányaiban való tájékozottság. Minderre példa az első fejezet, amelynek alaposságát jelzi az a pusztá tény is, hogy Hopp Lajos *A lengyel irodalom befogadása Magyarországon 1780–1840* című hosszabb tanulmányának első két fejezete nagyobb részt Csapláros István jelzett tanulmányosorának anyagát építette magába, tehát kikerülhetetlennek bizonyult.

A kötet legizgalmasabb fejezete kétségtelen az *Osztrák és német költők lengyelbarátságának visszhangjai irodalmunkban (1831–1864)* című tanulmány. Azt, hogy az elmúlt évtizedben a német liberálisok és demokraták 1831 és 1848 között megnyilvánuló lengyelbarátsága mennyire a lengyel és német történet- és irodalomtudomány érdeklődésének fókuszába került, három kötet is tanúsíthatja, mely 1980 és 1981 folyamán jelent meg Lengyelországban. A *Romantikusok és a forradalom* (Romantycy i rewolucja. Ossolineum, 1980) című kötet a Lengyel Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete 1978-as ülésének anyagát mutatja be. Ezen az 1848-as forradalmaknak szentelt tudományos összefüggésű tanulmányok lengyel és német nyelven olvashatók, így a közzétett tanulmányok lengyel és német nyelven olvashatók. *A lengyel–német kapcsolatok 1831–1848; A Népek Tavasza; és az azt megelőző korszak.* (Stosunki polsko-niemieckie 1831–1848 Wiosna Ludów i okres ją poprzedzający. Ossolineum, 1981.) című kötet az NSZK és Lengyelország történeleiből és irodalomtörténeleiből szervezett UNESCO-vegyesbizottság dedesheimi konferenciájának előadásait tartalmazza. Ebben Stefan Treugutt és Georg W. Strobel tanulmányai foglalkoznak „az osztrák és német költők lengyelbarátságával”. Alapos összefoglalását adja a lengyel–német irodalmi és történelmi kapcsolatok kérdéskörének Piotr Roguski *A hontalan lengyel a Rajna mentén* (Tułacz polski nad Renem. PIW, 1981.) című kötete, amelynek „magyarázó” alcíme: *A lengyel irodalom és a lengyel ügy Németországban 1831 és 1845 között.* Ezek az új kötetek is jelzik, hogy a téma — amelynek Csapláros István tanulmánya számunkra különösen értékes részét képezi — még korántsem lezárt, a kérdéskör újabb és újabb adalékokkal gazdagítható.

Vajon a napóleoni lengyel légiók 1797-ben keletkezett híres indulójának, az ún. *Dąbrowski-mazurkának*, amely a független lengyel állam

megalakulása után himnusz lett, született-e magyar fordítása? A szerző jelzett tanulmánya szerint igen. 1861-ben — olvashatjuk „... a varsói véres napok alkalmából közli állásfoglalásként a fiatal Thaly Kálmán a *Jeszcze Polska nie zginęła*-t, a lengyelek híres csatadalát magyar fordításban. A lengyel nemzeti himnusz szövegében a Magyarországon alig ismert Dąbrowski helyett továbbra is a hatalmas népszerűségnek örvendő Kościuszkóval a refrén szövegében”. A szöveget az eredetivel összevetve azonban meggyőződhetünk róla, hogy Thaly ezt nem az eredeti lengyel költeményből ültette át magyarra. Az 1861-es lengyel eseményeken kívül egy ismeretlen német szerző *Noch ist Polen nicht verloren* című átköltése ihlette meg. A vers első szakasza tartalmilag hasonló a Dąbrowski-mazurka első négy sorához, — amelynek magyar nyersfordítása: *Indulj, Dąbrowski / Olasz földről Lengyelországba / A te vezetéseddel / Egyesülünk a nemzettel* — refrénjében eltér tőle: *Kosciuszko fűhet uns. / Schon entbrennt des Kampfes Hitze, / Polen macht sich frei / Von der Tyrannei*. Vagyis az eredeti német szöveg refrénjében is Kościuszko szerepel, 1831-től kezdve pedig Skrzynecki. Ez a vers — Roguski szerint — ugyanis nem tartozik az 1831 utáni *Polenlieder* közé, mivel 1830 előtt keletkezett. A lengyel szabadságharc visszhangja támasztotta fel, s a lengyel hadsereg 1831 tavaszán aratott győzelmei emelték Skrzynecki főparancsnokot Kościuszko helyébe. Hogy Thaly e német átköltést, sőt, e német verset fordította magyarra, arra a refrén mellett bizonyíték a vers másik három szakaszának tartalmi egyezése. Példaként idézzük a második szakaszt, amely a lengyel eredeti szövegben is fest; Ahogy Czarniecki Poznańba / A tengeren visszatért, / Hogy hazáját megmentse / A svéd hódítás után. E szakasz német változata;

Zar hat's blut'ge Schwert gezogen,
 Schon fließt Polens Blut.
 Doch sie sind zum Kampf geflogen,
 Sieg und Tod ihr Mut.

Thaly refrénnel kiegészített fordításában:

A cár véres pallost ránta —
 Hull a lengyel vére már,
 Ámde ő is harcra szálla:
 Vagy s z a b a d s á g vagy h a l á l !
 — Kosciuszko, vezesd a néped!
 Már a harcnak lángja éget...
 Lengyelország szabad lesz,
 A zsarnokság oda vesz!

A Lengyelek, magyarok és a szomszédnépek című harmadik összefoglaló fejezet többek közt részletesen ismerteti Teodor Tomasz

Ježnek (Zygmunt Miłkowski) a magyar–dészláv megbékélésre vonatkozó nézeteit. A szabadságharc lengyel légiójának főhadnagya, aki 1848/49 fordulóján az aradi ostromsereg mellé beosztott két lengyel század egyikében harcolt és egy szerb ügyvédhez volt beszállásolva, jól ismerte a magyar–szerb (általában véve a nemzetiségi) ellentéteket, s pontosan érzékelt azok forrásait. A lengyel légió tagjainak ez ideig feltárt több mint harminc — Magyarországon csaknem teljesen ismeretlen — memoárja közül Jež *A bölcsőtől egy életen át* (Od kolebki przez życie) című önéletírásának vonatkozó fejezetei alkotják a kor eseményeiről szóló legértékesebb és leg tartalmasabb visszaemlékezést. Mellette csak a légió parancsnokának, Józef Wysocki tábornoknak forrásértékű memoárja említhető. Egyetértünk a szerzővel abban, hogy Jež önéletírásának magyar vonatkozású részeit érdemes lenne egy kötetbe összeválogatni és kiadni. Így ismerkedhetnénk meg csak igazán Ježnek a Csapláros István által bőven és alaposan tárgyalt a nemzetiségi kérdésre vonatkozó nézeteivel is.

A *Kazimiera Illakowiczówna: Kolozsvári emlékek* című alfejezet mellé mottóul odakívánczik Csapláros István megjegyzése: „A lengyel költőnk kolozsvári emlékeiről monográfiát (...) kellene írni”. Már csak azért is — tegyük hozzá —, mert a második világháború folyamán Magyarországra került lengyel irodalmároknak két igazán kiemelkedő képviselőjük volt: Kazimiera Illakowiczówna és Stanisław Vincenz. Talán nem véletlen, hogy mind Illakowiczównát, mind Vincenzet Áprily Lajoshoz fűzte igazi barátság. Lengyelre és oroszra Áprilyt a Nógrádverőcén élő Vincenz tanította. (Áprilynak a lengyel menekültekkel tartott kapcsolatáról egyébként Elżbieta Cygielska-Gutman írt tanulmányt a Csapláros István és Andrzej Sieroszewski által szerkesztett s a Varsói Egyetem Kiadójában, 1979-ben megjelentetett *A magyar–lengyel történelmi és irodalmi kapcsolatok köréből* [Z dziejów polsko-węgierskich stosunków historycznych i literackich] című tanulmánykötetben).

„Budapestén fordítást kértek tőle” — jegyzi meg Illakowiczówna kolozsvári éveit ismertette Csapláros István. Aki Illakowiczównát leginkább arra ösztökölte, hogy a magyar irodalom jelesebb képviselőit, mindenekelőtt Adyt fordítsa: Áprily Lajos. De „viszonzásul” Áprily is fordította a menekült lengyel költőnt. Az *Ady anyjának* című vers például már 1942. május 3-án megjelent Áprily fordításában a kolozsvári Keleti Újságban. A Csapláros István által nyersfordításban idézett sorok versbe szedve így hangzanak:

Fenyők őrzik anyám sírját. Ha este
rólam sutognak, hallja lent anyám...
Ady anyjáért eleredt a könnyem,
mintha anyámért ontanám.

Magyar vonatkozásain túl is figyelemfelhívó Csapláros István *János, finnországi herceg és Jagelló Katalin siralmas kalandjának igaz története* című tanulmánya. A 16. századi történetírónak, Marcin Kromernek a fenti címen kiadott műve kapcsán megemlíthető, hogy a svéd király tébolyát bemutató részlet esztétikailag, pszichológiailag kiemelkedő része a történetnek és az örület egyik legkorábbi ábrázolása.

Az ehhez a részhez kapcsolódó *Mária svéd királyné és Katalin lengyel királyné* című alfejezet tömör historiográfiai bevezetőjében talán eligazítóbb lett volna a magyar olvasó számára, ha Alojzy Feliński híres versét nem közismert kezdő sorával — *Boże coś Polskę* —, hanem igazi címével — *Himnusz a Lengyel Királyság kikiáltásának évfordulójára* (Hymn na rocznicę ogłoszenia Królestwa Polskiego) — jelöli a szerző. E *Himnusz* eredetileg visszatérő refrénje — *Oltárod előtt könyörögve kérünk / Istenünk óvjad királyunk minékünk.* — jelzi azt a reményt is, amelyet a lengyelek 1815-ben kénytelen-kelletlen vagy ösztöntől lelkesen I. Sándor cárba vetettek, aki a bécsi kongresszuson egyedül állt ki Napóleon „leghívebb szövetségesei”, a lengyelek mellett, sőt, alkotmányt is adott a jogara alatt megalakult Lengyel Királyságnak, ahol 1819-ig nem működött cenzúra.

Erről azért tesztek említést, mert *Az 1863. évi januári felkelés tükröződése a magyar sajtóban és az irodalomban* című fejezetben is olvashatunk a *Boże coś Polskę*-ról: „A Hölygyfutár az egyik német lap nyomán »az imádatok legmérsékeltibbének« fordítását adja az *Ima a hazáért* címmel. Ez az ének nem más mint a *Boże coś Polskę*-nak (Isten, ki lengyel hont...) az eseményekre erősen aktualizált változata.” Ez igaz is, de nem a német szöveg módosította a lengyel verset, hanem maga Feliński *Himnusza* módosult az évtizedek során — az 1820-ban elhunyt szerzőtől függetlenül. Az 1816-os *Himnusz a Lengyel Királyság kikiáltásának évfordulójára* című költemény 1861-re az *Ima a Hazáért* (Modlitwa za Ojczyznę) címet kapta. Ennek lett refrénje a Magyarországon is ismert: Szent oltárodnál térden állva kérünk, / Szabad hazánkat, ó, add vissza nekünk.

(Két évtized múlva a politikai helyzetnek megfelelően tovább módosul a szöveg. 1880-ban az alkotmányban reménykedő lojális lengyelek teljesen megváltoztatják az *Ima* szövegét, s az új vers a *Liberális Himnusz* (Hymn liberalny) refrénjében így fordulnak 11. Sándor cárhoz: A Te trónodhoz könyörögve lépünk, / Felséges Urunk, adj alkotmányt nekünk.)

A *Boże coś Polskę* tehát — elsősorban refrénjét tekintve — tartalmilag, eszmeileg, hangulatilag koronként változott: 1816-ban mást jelentett, mint 1831-ben, mást 1848-ban és megint mást 1861-ben. (Az 1848-as és 1861-es változat áll egymáshoz legközelebb.) A Feliński által írt *Himnusz* valójában ismeretlen volt a magyar közvélemény

előtt, amelynek tudatában az 1861-es *Ima* rögződött. Ezért érzem fontosnak a *Boże coś Polskę*-nak az egy adott korszakban való pontos elhelyezését.

Írom ezt annak tudatában, hogy Csapláros István példaadó és nem csupán a polonistákat és a „szakmabeli” irodalomtörténészeket, hanem a nagyközönséget is *felvilágosító*, gazdagító munkájának egyik legfőbb erénye, hogy az érzelmi megközelítés elébe helyezi a tudományos pontosságot és igazságot. (Akadémiai Kiadó, 1983).

KOVÁCS ISTVÁN

EMLÉKKÖNYV

„ERDÉLY MINDENESÉ”-RŐL

KÓS KÁROLY „KÖBŐL, FÁBÓL HÁZAT... IGÉKBŐL VÁRAT”

(IN MEMORIAM KÓS KÁROLY 1883–1983)

Antológia? Írói breviárium? Emlékkönyv? — Nem könnyű meghatározni a műfaját ennek a kiadványnak, amely Kós Károly születésének századik évfordulója alkalmából jelent meg, hat évvel halála után. A kötet fülszövege „centenáriumi tisztelgésnek szánt antológiának” nevezi, de inkább emlékkönyv, amely Kós Károly írásaiból merített szemelvényeken kívül fejezeteket közöl egész sor író és kortárs Kósról valló emlékezéseiből, részleteket a vele készült interjúkból, s a végén mindenre kiterjedő életrajzot és pályaismertetést nyújt Kós Károly „Kilenc évtized”-éről, Sas Péter tollából, akit a borítólapon „fiatal kutatóként” aposztrofál.

Kós Károly kétségtelenül a 20. századi erdélyi magyar szellemi élet egyik legjelentősebb, legérdekesebb, legsokoldalúbb alakja volt. A kötet felét, másfélszáz lapját kitevő írásaiból, amelyek között éppúgy szerepelnek részletek szépirodalmi műveiből (a *Varjú-nemzettség* éppen az 1984-es Könyvhétre jelent meg új kiadásban, *Budai Nagy Antal* című drámáját nemrég a magyar televízió is bemutatta), mint elvi írások, emlékezések, levelek, beszédek, lépésről lépésre kibontakozik sajátos pályája, művészi és politikai hitvallása. Kós építész-mérnöknek készült, ezen a pályán indult is el, és nagy álma az idegenből átvett minták helyett a sajátos magyar nemzeti építészeti stílus megteremtése volt. „... én az építészetet vállaltam annak idején a magam egyetlen, szívem szerinti hivatásomnak... olyankor voltam igazán boldog, amikor építészeti problémáival foglalkozhattam” — írta 80. születésnapján, amikor a Magyar Építőművészet az építészeti munkását, a „kutyabőrös építőt” köszöntötte benne, akinek legfőbb